

Resmî adı	: Suriye Arap Cumhuriyeti (el-Cumhûriyyetü'l-Arabiyyetü's-Sûriyye)
Başşehri	: Şam (Dimaşk)
Yüzölçümü	: 185.180 km²
Nüfusu	: 18.400.000 (2005)
Resmî dili	: Arapça
Para birimi	: Liratü's-Sûriye (Suriye paundu SYP) 1 SYP = 100 platres

tûs'un güneyinde Nehrülkebir'in suladığı Akkâr ovasıdır. Süveydâ-Tedmür-Deyrizor hattının güneyinde kalan bölgede Bâdiyetüşşâm, Şâmiye ve Bâdiye gibi adlarla bilinen geniş çöl alanları bulunur. Genelde hafif dalgalı bir topografyaya sahip çöl alanında yer yer tuzlu bataklık ve vahalar göze çarpar. Türkiye'den gelen ve Suriye'deki uzunluğu 680 kilometreyi bulan Fırat, Lübnan'dan gelen Âsi ve Fırat'ın kolları Habur ile Belih Suriye'nin en önemli akarsularıdır. Akarsular tarımda sulama için büyük önem taşıdığından üzerlerine birçok baraj yapılmıştır.

Batı kesimlerinde hüküm süren Akdeniz iklimi doğuya doğru gidildikçe değişir ve yağış miktarı azalır, sıcaklıklar artar; merkezî bölgelerde ve güneydoğuda çöl şartları hâkimdir. Yıllık ortalama sıcaklık, 32 °C ile Deyrizor ve Ebûkermal arasında kalan alanda en yüksek değerlere ulaşır; ancak sıcaklığın yarı kurak bölgelerde ve çöllerde 40 °C'in üstüne çıktığı görülür. Ensâriye dağlık kütlesinde yağışlar boldur ve Akdeniz'e bakan batı yamaçlarında 800-1000 mm. arasında olan yıllık ortalama yağış miktarı yüksek kesimlerde 1400 milimetreyi aşar. Bâdiyetüşşâm'da bu miktar 100 milimetrenin altına düşer. Akdeniz ikliminin görüldüğü batı kesiminde maki'nin yaygın olduğu Akdeniz bitki örtüsü, geri kalan büyük kesimde yarı kurak iklim şartlarında gelişen step formasyonu hâkimdir. Batıda Ensâriye dağlarının yükseklerinde kızılcam, meşe ve Halep çamına rastlanır. Güneydoğudaki Süveydâ, Deyrizor hattının ötesinde kalan saha çöl bitkilerinin yayılış alanıdır. Ensâriye, Antilübnan ve Abdülaziz dağlarında görülen ormanlar ancak % 3'lük bir alan kaplar.

Nüfusun % 50'si yirmi yaşın altındadır; yaşlı nüfusun (altmış beş yaş ve üstü) oranı çok düşüktür (% 3). Halkın büyük bölümü, yaşamaya uygun iklim özellikleri ve tarım alanlarının yer aldığı ülkenin batı kesiminde toplanmıştır. Nüfus yoğunluğu ortalamasının kilometrekarede 102 kişi (2005) olduğu ülkede bu değer Şam, Halep ve Lazkiye çevrelerinde 150 iken Hama, Humus, Tartûs, İdlîb ve Dârâ çevrelerinde 50-100 kişi arasında değişir; merkezde ve güneydoğu kesimlerinde ise beş kişinin altına düşer. En önemli etnik grupları Araplar, Türkler, Dürzîler, Ermeniler ve Kürtler oluşturmaktadır; ayrıca ülkede sayıları 300.000'i aşan Filistinli mülteciler bulunmaktadır. Toplam sayıları 1 milyondan fazla olan Türkler'in büyük çoğunluğu Halep, Menbic, Azâz, Lazkiye, Hama, Humus, Şam ve Kuneytır'a da oturmaktadır. Nüfusun % 85'ini müslümanlar, % 10'unu hıristiyanlar, geriye kalanın 260.000'ini Dürzîler meydana getirir.

Topraklarının yaklaşık % 30'unda tarım yapılan Suriye'nin ekonomisi bu sektöre ve hayvancılığa dayanır. Nüfusun yarısının çalıştığı tarım sektörünün millî gelirdeki payı % 25 kadardır. Batıda daha çok zeytin, pamuk ve üzüm, iç kesimdeki step alanlarında buğday ve arpanın ön plana çıktığı tahıl türleri üretilir. Halkın temel geçim kaynaklarından birini teşkil eden hayvancılıkta geniş step alanlarının varlığı koyun yetiştiriciliğinin yaygınlaşmasına (% 80) yol açmıştır. Ülkede tarım ve hayvancılığa dayalı bir gıda ve tekstil sanayii ile pek gelişmemiş kimya ve çimento sa-

nayii mevcuttur; ağır sanayinin petrol rafinesisiyle (Humus ve Bâniyâs) sınırlı kaldığı söylenebilir. Yer altı kaynakları bakımından fakir olan Suriye topraklarından petrol, fosfat, doğal gaz ve asfaltit çıkarılır. Toplam 2,5 milyar varil rezervinin bulunduğu tahmin edilen petrol, tarım-hayvancılık ürünlerinin ve fosfatın yanında önemli ihraç maddelerinden biridir. İyi bir karayolu ağına sahip olan Suriye'de Lazkiye, Tartûs ve Bâniyâs limanları ile Dimaşk, Halep, Deyrizor ve Kamışlı havaalanları deniz ve hava ulaşımının başlıca merkezleridir. Demiryolları ise hatlarının eskiliği sebebiyle fazla önem taşımamaktadır. Turizm gelirlerinin kaynağını tarihî kalıntılarla eski eserler ve dinî merkezler oluşturmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Sami Öngör, *Orta Doğu (Siyasi ve İktisadi Coğrafya)*, Ankara 1964, s. 210-216; Necdet Tunçdilek, *Güneybatı Asya Fiziki Ortam*, İstanbul 1971, s. 36, 43, 210; *Syria: A Country Study* (ed. T. Collelo), Washington 1988, s. 53-70, 129-163; Ali Yiğit, *Türk Ülkeleri ve Türklerin Yaşadıkları Bölgelerin Coğrafyası*, Elazığ 1996, s. 148-149; S. Lafleur-Zakri, *Syrie: Berceau des civilisations*, Courbevoie 1997; İbrahim Atalay, *Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası*, İzmir 2001, s. 32-33; Erdoğan Aslyüce, *Değişen Komşumuz Suriye*, İstanbul 2003, s. 41, 70; Fatih Kirişçiöçlü, "Suriye Türkleri", *Avrasya Dosyası*, Suriye özel sayısı: II/3, Ankara 1995, s. 131-142; Mehmet Şandır, "Suriye Türklüğü", *Yesevi*, IV/43, İstanbul 1997, s. 34-38.

CEMALETİN ŞAHİN

II. TARİH

Başlangıçtan Osmanlı Dönemine Kadar. İslâm fetihlerinden önce Suriye'de Bizans'ın

Suriye'nin başşehri Şam'dan bir görünüşü

vasalı Gassânîler hüküm sürüyordu. Gassân, Kelb, Tenûh, Tağlib, Selîh gibi Arap kabilelerinden oluşan halk büyük ölçüde hıristiyanlaşmıştı. Sâsânîler, 613 yılında Gassânîler'i yenerek Dimaşk'ı ele geçirip bölgeyi hâkimiyetleri altına aldılar. Ancak Herakleios uzun süren savaşların sonunda 628'de Suriye'yi geri almayı başardı. Hicaz kabileleri ve özellikle Mekke halkı Kureysîler, İslâm öncesinde Bilâdüşşâm diye adlandırdıkları Suriye, Lübnan, Ürdün ve Filistin ile ticarî ilişkiler kurmuşlardı. Kur'an'da işaret edildiği gibi (el-Kureyş 106/1-4). Kureyş kervanları kışın güneye (Yemen), yazın kuzeye (Suriye ve Filistin şehirleri) gidiyordu. Şiyr kaynaklarında Hz. Peygamber'in, on iki yaşında iken bu kervanlardan birinde amcası Ebû Tâlib ile birlikte Suriye'nin güneyindeki Busrâ'ya kadar gittiği bildirilmektedir.

İslâm döneminde Suriye bölgesiyle ilk münasebet Resûl-i Ekrem'in davet mektupları dolayısıyla başladı. Gassânî Emîri Şurahbîl b. Amr, Resûlullah'ın Busrâ-Filistin valisine gönderdiği elçisini yakalatarak öldürmüştü. Bunu savaş sebebi sayan Hz. Peygamber'in gönderdiği İslâm ordusuyla bölgede bulunan Bizans ordusu arasında Ürdün'ün güneyinde Mûte Savaşı meydana geldi (Cemâziyelevvel 8 / Eylül 629). Bundan bir yıl sonra, Bizans İmparatoru Herakleios'un Medine'ye karşı saldırı hazırlığı içinde olduğu yolunda gelen haberler üzerine Resûl-i Ekrem 30.000 kişilik bir orduyla Tebük Seferi'ne çıktı. Yaklaşık yirmi gün Bizans sınırlarına yakın bir mevkiye beklediği halde Bizans ordusu karşısına çıkmayınca bölgedeki yerel emirliklerle cizye ödemeleri ve İslâm devletinin egemenliğini tanımaları şartıyla antlaşmalar yaptıktan sonra Medine'ye döndü. Hz. Ebû Bekir de isyan hareketlerinin bastırılmasının ardından İslâmiyet'in tebliği yanında bölgenin güvenliğini sağlamak, orada yaşayanların uğradığı zulüm ve haksız-

lığa son vermek için her biri 3000 kişiden oluşan üç ayrı birliği, ikisini Yezîd b. Ebû Süfyân ile Şurahbîl b. Hasene'nin kumandasında Tebük-Maan istikametinde Suriye ve Ürdün'e, üçüncüsünü Amr b. Âs kumandasında Eyle üzerinden sahil istikametinde Filistin'e doğru gönderdi (13/634). Amr b. Âs, Güney Filistin'de bulunan Vâdilarabe ve Dâsin'de (Gazze) Bizans kuvvetlerini yenilgiye uğratarak Gamrûlarabât'a kadar ilerledi. Buna karşılık Bizans İmparatoru Herakleios kardeşi Theodoros kumandasında büyük bir ordu gönderince halifenin emriyle Irak cephesinden Suriye cephesine intikal eden Hâlid b. Velîd, Dimaşk'ın güneyinde Mercirâhit'te Gassânî birliklerini yenilgiye uğrattı (18 Safer 13 / 23 Nisan 634). Güneye doğru ilerleyerek Amr b. Âs dışındaki kumandanlarla buluştu ve Busrâ ile bu şehrin içinde yer aldığı Havran bölgesini barış yoluyla fethetti. Ardından kuzeye yöneldi ve Ecnâdeyn'de Amr b. Âs'a yetişti. Başkumandanlığını Hâlid b. Velîd'in yürüttüğü Ecnâdeyn Savaşı'nda 80.000 kişilik Bizans ordusuna karşı kazanılan büyük zaferle Filistin ve Suriye'nin kapıları müslümanlara açılmış oldu (28 Cemâziyelevvel 13 / 30 Temmuz 634). Suriye'deki fetihler, bu zaferin müjdesi kendisine ulaştıktan sonra vefat eden Ebû Bekir'in yerine halifelîği üstlenen Hz. Ömer döneminde daha da genişledi. Fihl ve Mercüssuffer'de kazanılan zaferlerin ardından Dimaşk fethedildi (Receb 14 / Eylül 635). Bu dönemde Hama, Ba'lebek ve Humus şehirleri de müslümanların eline geçti.

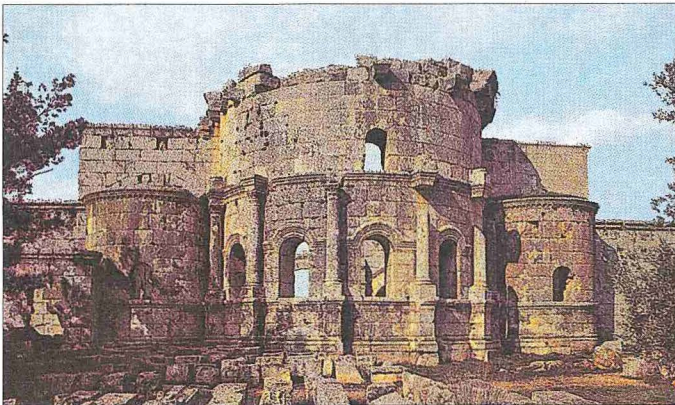
Müslümanların bölgedeki başarıları üzerine Herakleios, hıristiyan Araplar'ın ve Ermeniler'in de katıldığı 50-100.000 kişilik bir orduyu Suriye'ye gönderdi. Bu gelişme karşısında Hâlid b. Velîd, Humus ve Dimaşk'taki kuvvetleri çağırdı ve sayıları 25.000'i aşan askerleriyle Yermük vadisine geldi. Yapılan meydan savaşında Bizans ordusu ağır bir yenilgiye uğradı (12 Receb

15 / 20 Ağustos 636). Yermük zaferiyle Bizans'ın bölgedeki direnci tamamen kırıldı. Daha sonra İslâm orduları Suriye'nin kuzeyine yöneldi. Şeyzer, Kinnesrîn ve Halep gibi şehirler Ebû Ubeyde b. Cerrâh tarafından fethedildi. Çok geçmeden Antakya'ya kadar bütün Suriye İslâm hâkimiyetine girdi. Lazkiye, Tartûs (Antartus) gibi sahil şehirleri ise zaman içerisinde İslâm topraklarına katıldı. Bizans'ın içinde bulunduğu ekonomik ve sosyal çöküntü ile Hıristiyanlık'taki mezhep mücadelelerinin yanı sıra bölge halkının büyük kısmının Arap olması ve özellikle müslümanların âdil uygulama ve davranışları Suriye'nin fethini kolaylaştırdı, bu sebeple Suriye şehirlerinin çoğu barış yoluyla ele geçirildi.

Kudüs'ün fethinden hemen önce Suriye'ye gelerek Câbiye'de konaklayan Hz. Ömer, bölgedeki valilerin katıldığı toplantıda fetihler neticesinde ortaya çıkan yeni meseleleri müzakere ederek gelirlerin paylaşımı ve zimmîlerin durumuyla ilgili önemli kararlar aldı (16/637). Fetihlerden sonra Suriye'nin güneyi ve merkezî kısımları Dimaşk, kuzey bölgeleri Humus cündüne bağlandı. 18 (639) yılındaki Amvâs veba salgını esnasında Suriye fâtihterinden Ebû Ubeyde b. Cerrâh ve Dimaşk Valisi Yezîd b. Ebû Süfyân başta olmak üzere pek çok sahâbî öldü. Hz. Ömer tarafından kardeşinin yerine Dimaşk valiliğine getirilen Muâviye b. Ebû Süfyân, Hz. Osman döneminde Filistin, el-Cezîre, Humus ve Kinnesrîn'in de kendisine bağlanmasıyla Suriye genel valisi oldu (24/645). Muâviye'nin Suriye valiliği Suriye tarihinde önemli bir dönüm noktası teşkil etmiştir.

İslâm fetihleri esnasında Suriye şehirlerinde yaşayan hıristiyan halkın bir kısmı Bizans ordusuyla Anadolu'ya giderken çoğunluk bulunduğu şehirlerde kalmıştı. Müslümanlar onlarla birlikte bu şehirlere yerleştiler. Muâviye b. Ebû Süfyân, İslâm öncesinde Suriye'ye yerleşmiş bulunan Benî Kelb'den bir kadınla evlenip bölgenin en büyük kabilesini arkasına aldı. Böylece Kelbîler'e ve Halife Hz. Osman'a dayandırdığı güç ve itibarını gittikçe arttırdı; kendisine çok bağlı disiplinli bir ordu kurmanın yanında başarılı yönetimleriyle bölge halkının gönlünü kazandı. Ayrıca Benî Temîm, Kays, Esed gibi kabileleri Suriye'nin çeşitli bölgelerine yerleştirdi. Suriye'nin fethinde rol oynayan pek çok sahâbî de bölgede kaldı.

41 (661) yılında Emevî Devleti'nin kurulması ve Dimaşk'ın başşehir yapılması Suriye'nin önemini daha da arttırdı. Fethe-

Bizans döneminde, Halep'in 60 km. uzağında inşa edilen Kalat Siman Kilisesi'nin doğu cephesi

Roma döneminde, Suriye'de yapılmış kilden bir heykelticik

dildiği yıllarda Dimaşk ve Humus cündlri-ne ayrılan Suriye'de Yezid b. Muâviye devrinde kuzey bölgelerinin bağlandığı Kinnesrîn cündü oluşturuldu. Humus ve Kinnesrîn valileri nüfuz sahibi kabilelerden seçiliyordu. II. Muâviye'nin ölümü üzerine Kinnesrîn ve Humus valileri Abdullah b. Zübeyr'e itaat etmişti. II. Muâviye tarafından, yerine bir halife seçilinceye kadar devlet işlerini yürütmekle görevlendirilen ve Dimaşk'taki Kaysîler'in lideri olan Dahhâk b. Kays da Abdullah b. Zübeyr'i destekledi ve Câbiye görüşmelerinde halife seçilen Mervân b. Hakem'e karşı isyan etti. Kinnesrîn, Humus ve Filistin ordugâhlarından temin ettiği yardımıyla gücünü arttırdı. İki taraf arasında Mercirâhit'te yapılan savaşı Kelb kabilesinin desteklediği Mervân kazandı; böylece Emevî saltanatının devamını ve halifelüğün ailenin Mervânî koluna geçmesini sağladı (Muharrem 65 / Ağustos-Eylül 684). Mervân ilk olarak Abdullah b. Zübeyr'i destekleyen Kaysîler'e mensup valileri görevden aldı ve Suriye'de kontrolü tamamen ele geçirdi. Kelb ve Kays kabileleri arasındaki Mercirâhit savaşı, iki kabile grubu arasında Emevîler'in yıkılışına kadar süren ve Suriye tarihinin karakteristiğini oluşturan kabile mücadelelerinin başlangıcı oldu.

Halife İbrâhim b. Velîd'e karşı isyan eden II. Mervân, Kinnesrîn Kaysîleri ve Velîd'in öldürülmesi yüzünden ayaklanan Humus halkının da katılımıyla Dimaşk üzerine yürüdü. Yemenli kabilelerden oluşan orduyu bozguna uğratarak Dimaşk'a girdi ve halife ilân edildi (127/744). II. Mervân, Yemen asıllı kabilelerin merkezi durumundaki Suriye'yi kendisi için tehlikeli buluyordu. Dimaşk'ta işleri yoluna koyduktan sonra hükümet merkezini kendisini destekleyen Kaysî kabilelerin merkezi olan Harran'a taşıdı. Ancak bu hareketi, baştan itibaren Emevî saltanatının devamını

sağlayan Suriye'deki Yemen asıllı kabilelerin isyanına yol açtı. Humus, Dimaşk ve Taberiye'deki isyanları Kelbîler'in merkezi konumundaki Tedmür'deki isyanlar takip etti. II. Mervân ancak 128 (746) yılı yazında Suriye'yi tamamen itaat altına alabildi. Emevîler döneminde Suriye'nin imarına önem verildi. Emevî halifeleri Dimaşk, Halep gibi şehirlerde pek çok cami, saray ve kasır inşa ettirdiler. İslâm sanatının temelini teşkil eden ve sanat tarihi açısından büyük önem taşıyan bu eserlerden bazıları günümüze ulaşmıştır (aş. bk.). Tarıminin gelişmesine özen gösteren Emevî idarecileri Suriye'de sulama kanalları açtirdılar.

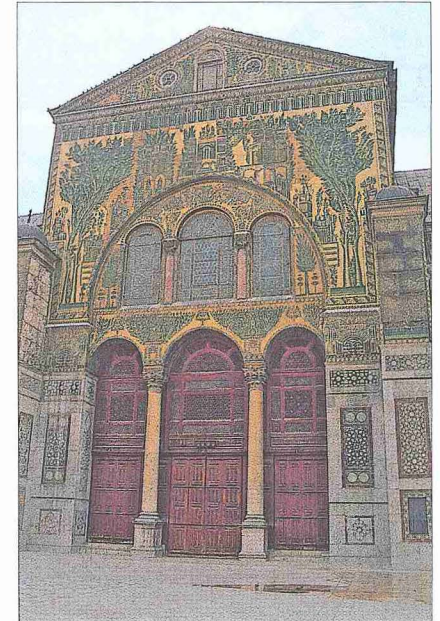
Son Emevî halifesi II. Mervân'ın Büyük Zap Suyu Savaşı'nda Abbâsî ordusu karşısında ağır bir yenilgiye uğramasının (132/750) ardından Dimaşk ve diğer Suriye şehirleri kısa süre içinde Abbâsîler'e itaat etti. Suriye'de Emevî hâkimiyetini yeniden kurma çabaları kolaylıkla bastırıldı. Bu isyanlarda Abbâsîler'in Suriye'de Emevî mensuplarına yaptıkları haksızlıkların yanı sıra Suriye halkının Emevîler döneminde sahip bulunduğu imtiyazları kaybetmelerinin de büyük payı vardır. Ayaklanmaların ilki Kinnesrîn'de Kays kabilesinin isyanıdır. Tedmür ve Humus şehirlerinin de katılımıyla genişleyen, liderliğine Ebû Muhammed es-Süfyânî'nin getirildiği isyan Suriye Valisi Abdullah b. Ali b. Abdullah tarafından bastırıldı (133/751).

Abbâsîler'in yönetim merkezi olarak Irak'ı seçmeleriyle birlikte Suriye devlet merkezi olmaktan çıkıp Abbâsîler'e bağlı bir eyalet konumuna düştü. Suriye'nin kuzeyinde Bizans sınırındaki şehirler önemini korumakla birlikte Dimaşk, Humus ve Halep gibi şehirler eski önemini yitirdi. Ticaretin Irak ve İran şehirlerine kayması bölgenin ekonomik yapısını zayıflattı. Öte yandan Kays ve Kelb kabileleri arasında Emevîler zamanında yaşanan gerilim Abbâsîler döneminde tarım toprakları üzerinde mücadeleye dönüştü. Hârûnürreşîd döneminde Suriye'nin idarî yapılanmasında değişiklikler yapıldı. Bizans saldırıları karşısında stratejik önem taşıyan Menbic, Dülük, Ra'bân, Kûrus, Antakya ve Tizîn, Kinnesrîn cündünden ayrılıp Avâsım adıyla müstakil bir bölge haline getirildi. Onun zamanında bölgede bazı karışıklıklar yaşandı. Suriye'nin güneyinde Havran bölgesinde 176'da (792-93) Arap kabileleri arasında başlayan mücadele, ancak Ca'fer b. Yahyâ el-Bermekî kumandasındaki bir ordunun bölgeye sevgiyle yatırılabilirdi (180/796).

Suriye'de Abbâsî yönetimine karşı en ciddi isyanlardan biri Halife Emîn döneminde ortaya çıktı. Emîn ile kardeşi Me'mûn arasındaki iktidar mücadelesi devam ederken Emevî Halifesi Muâviye'nin soyundan geldiğini iddia eden Ali b. Abdullah es-Süfyânî ayaklanarak Abbâsîler'in Dimaşk valisini şehirden çıkardı. Emîn, isyanı bastırmak için gönderdiği iki kumandanını Bağdat'taki durumun kötüleşmesi üzerine geri çekmek zorunda kaldı. Kelb kabilesinin desteğiyle Dimaşk'ta hilâfetini ilân eden Ali b. Abdullah ancak Kays kabilesinin müdahalesiyle bertaraf edilebildi (198/813). Me'mûn döneminde ise Nasr b. Şebes bölgede büyük bir isyan çıkardı. Önce Halep etrafındaki beldeleri ele geçiren Nasr, Sûmeysât'a hâkim oldu ve taraftarlarının sayısını arttırdı. Suriye ve Mağrib vilâyetlerine vali tayin edilen Tâhir b. Hüseyin'i geri püskürttü. Nasr'ın isyanı Tâhir'in yerine vekil bıraktığı oğlu Abdullah tarafından bastırıldı (209/824).

Halife Me'mûn, Bizans seferleri esnasında 215-217 (830-832) yıllarında kışları geçirmek için Dimaşk'a gitti. Mu'tasım-Billâh döneminin sonlarında Filistin'de Emevî ailesinden geldiğini iddia eden Ebû Harb el-Müberka' isyan ederek çevresinde pek çok insan topladı. Dimaşklı İbn Beyhes de onun çağrısına uyup ayaklandı. İsyân Abbâsî birlikleri tarafından bastırıldı (227/842). Ha-

Sam Emeviyye Camii'nin üçgen alınlıklı, kemerli anıtsal kapısı

life Mütevekkil-Alellah, Bizans saldırılarına karşı Suriye sahillerine donanma yerleştirip sahil birlikleri kurduğu gibi Türk kumandanların nüfuzunu kırmak amacıyla devlet merkezini Arap unsurunun ağırlıklı olarak bulunduğu Dimaşk'a nakletmeye karar verdi. Safer 244'te (Mayıs 858) maiyetiyle birlikte Dimaşk'a gelen Abbâsî halifesi, Türk askerlerinin Irak'a dönmek için gösteri yapmaya başlamaları yüzünden Sâmerrâ'ya dönmek zorunda kaldı.

Suriye'nin kırsal kesiminde heteredoks Şii hareketlerinin yaygınlaşmaya başladığı Mütevekkil-Alellah devrinde başlayan anarşi onun ölümünden sonra daha da arttı. Özellikle Kuzey Suriye'de Kilâb kabilesinin isyanları önemlidir. III. (IX.) yüzyılın ikinci yarısından itibaren Suriye'de pek çok ayaklanma oldu. İsa b. Şeyh 256'da (870) Dimaşk'ı işgal ederek hilâfet merkezine gönderilen vergiyi kesti. Halife Mu'temid-Alellah, Türk kumandanlarından Emâcûr et-Türkî'yi Suriye valiliğine tayin edip bu isyanı bastırmakla görevlendirdi. İsyanı bastıran Emâcûr'un 878'de ölümünün ardından yerine geçen oğlu Ali, Bizans seferi için Suriye'ye gelen Ahmed b. Tolun'a tâbi olmayı ve hutbede onun adını okutmayı kabul etti (Şaban 264 / Nisan 878). Remle, Halep, Hama ve Humus valilerinin de itaat arzetiyle Suriye'de yeni bir dönem başladı. Âzâtîsî Lü'lü'ü Suriye valiliğine tayin eden Ahmed b. Tolun döneminde Suriye'ye istikrar geldi, çıkan küçük çaplı isyanlar kolaylıkla bastırıldı.

Humâreveyh devrinde Muvaffak-Billâh tarafından gönderilen Abbâsî ordusu bütün Suriye'yi ele geçirdi. Bunu öğrenen Humâreveyh bizzat sefere çıktı ve Zilkade 272'de (Nisan 886) Dimaşk'ı, ardından Muhammed b. Ebû's-Sâc vasıtasıyla bütün Suriye'yi geri aldı. Bundan sonra Abbâsî halifesine bağlılığını bildiren Humâreveyh'in Dimaşk'ta hizmetçileri tarafından uyurken öldürülmesiyle (282/895) birlikte Suriye'de Tolunoğulları yönetimi zayıflamaya başladı. Bu dönemde gulât-ı Şîa'ya mensup İsmâîlî-Karmatî hareketleri Suriye'ye nüfuz etti. Karmatîler Esed, Tay ve Temîm kabileleriyle birlikte önce Suriye (289/902), ardından Dimaşk üzerine yürüdüler (290/903). Dimaşk'ı ele geçirememekle birlikte Karmatîler'in bölgedeki lideri, Sâhibüşşâme diye bilinen ve emîrül-mü'minin ve mehdî unvanlarını kullanan Hüseyin b. Zikreveyh Hama, Humus, Marretünnu'mân ve Ba'lebek'i ele geçirdi. Ancak ertesi yıl Hama'da Abbâsî kuvvetlerine yenilerek yakalandı ve Bağdat'a götürülüp öldürüldü (291/903). Suriye'de bir-

kaç yıl daha devam eden Karmatî isyanları, Halife Müktefi-Billâh'ın görevlendirdiği Muhammed b. Süleyman el-Hanîfî el-Kâtib ve Hüseyin b. Hamdân gibi kumandanların çabalarıyla sona erdirildi.

324 (936) yılında Suriye'nin halife tarafından Mısır genel valisi Muhammed b. Tuğç'a verilmesiyle bölgede İhşîdîler dönemi başladı. Bu yıllarda hilâfet merkeziyle arasının bozulması yüzünden Suriye'ye gelen eski emîrül-ümerâ Muhammed b. Râik, Suriye'nin önemli bir kısmını ele geçirmeyi başardı. Muhammed b. Tuğç, İbn Râik'in ölümünden sonra Dimaşk'a yürüyüp kontrolü sağladı. Ancak Seyfüddeve el-Hamdânî 334'te (945) Halep ve Humus'u, ardından Dimaşk'ı ele geçirdi. Muhammed b. Tuğç ona karşı harekete geçip savaşmaksızın Dimaşk'ı terketmeye mecbur etti. Daha sonra Humus'a, ardından Kinnesrîn'e geldi, burada yapılan savaşı da İhşîdîler kazandı (334/945-46). Ebû'l-Misk Kâfûr devrinde iki taraf arasında imzalanan antlaşmayla Suriye'nin kuzeyi Hamdânîler'e bırakıldı (Rebîülâhîr 336 / Kasım 947). İhşîdîler'in Suriye'nin güneyindeki hâkimiyetleri, 357 (968) yılında Suriye'nin büyük kısmının ve Dimaşk'ın Karmatîler tarafından ele geçirilmesine kadar devam etti. IV. (X.) yüzyıl sonlarında Hamdânîler'in zayıfladığı dönemde Suriye'nin kuzeyi Bizans saldırılarına ve uzun süreli işgallere mâruz kaldı. Aynı devirde Güney Suriye, Filistin sahil şehirlerini eline geçiren Fâtımîler'in en önemli hedefi oldu. Kelb, Kilâb ve Tay kabileleri bu hâkimiyet mücadelesinde önemli rol oynadılar.

Fâtımîler, Suriye'yi kendilerini Bağdat'a götürerek Büveyhî idaresine ve Abbâsî hilâfetine son verecek seferin hareket noktası olarak görüyorlardı. Mısır'ı ele geçiren Fâtımîler'in Suriye'yi Karmatîler'den alma yönündeki ilk teşebbüsleri başarısızlıkla sonuçlandı (360/971). Aziz-Billâh, 977 yılında Dimaşk'ta bağımsızlığını ilân eden Türk Emîri Aftegin'in üzerine bizzat giderek onu esir aldı. Bu zafere rağmen Aftegin'in adamlarından Kassâm bölgedeki hâkimiyetini bir müddet sürdürdü. Irak Büveyhî Sultanı Adudüddeve'nin 983'te ölümünün ardından Suriye'de kendilerini daha güçlü hisseden Fâtımîler merkezi Suriye'de hâkimiyeti tam anlamıyla ele geçirdiler. 382 (992) yılında Hamdânîler'in elindeki Humus ve Hama'yı aldıktan sonra Halep'e doğru ilerleyen Fâtımî ordusu Bizans ordusunun yardıma gelmesi yüzünden geri çekildi. Fâtımîler, bölgedeki hâkimiyetlerinin ilk yıllarında Suriye'deki yerel liderlere özerklik verdiler; Suriye'nin güneyin-

de nüfuz sahibi olan Cerrâhîler'le iş birliği yaptılar. Ancak mahallî isyanları bastırmakta güçlük çektiler. Bu dönemde Fâtımî dâîlerinin bölgedeki propagandalarıyla Fâtımî / İsmâîlî daveti Suriye'de daha fazla yayılma imkânı buldu. Hâkim-Biemrillâh devrinde 404'te (1014) Halep ve civarı alındı. Suriye sahil şehirleri de Fâtımîler'in eline geçti. Kuzey Suriye'de Bizans'ın elinde Şeyzer gibi küçük birkaç şehir kaldı. Bu yıllarda henüz ortaya çıkan Dürzîlik inancı Karmatî mirasının hâlâ yaygın olduğu Suriye'de hızla yayıldı.

Suriye'nin kuzeyinde Fâtımî hâkimiyetinin zayıfladığı Halife Zâhir-Lii'zâzîdînillâh döneminde Sâlih b. Mirdâs, Kelb ve Tay kabileleriyle anlaşarak önce Halep'ten Âne'ye kadar olan bölgenin kendisine bırakılmasını sağladı. 415'te (1024) Halep'i ele geçirip Mirdâsîler hânedanının temellerini attı. Suriye'nin merkezî birimleri ve Dimaşk, Fâtımî egemenliğinde kalsa da Mirdâsîler Fâtımîler'i birkaç defa yenilgiye uğrattılar, Halep ve Humus'u alıp onları Kuzey Suriye'den tamamen çıkardılar. Bununla birlikte Mirdâsî Emîri Şiblüddevle Nasr, Fâtımî tehdidine karşı Bizans hâkimiyetini tanımak ve vergi vermek zorunda kaldı.

Fâtımîler'in Dimaşk valisi Anuş Tegin, Suriye'deki Arap kabileleriyle iş birliği içerisinde Hama ve Halep'i ele geçirecek Mirdâsî hâkimiyetine son verdi. Ancak onun ölümünün ardından (433/1042) Halep'te Mirdâsî idaresi tekrar tesis edildi. Fâtımîler'in Güney Suriye'deki hâkimiyetleri, Selçuklu Emîri Atsız b. Uvak'ın 468'de (1075-76) Suriye'yi ele geçirip hutbeyi Abbâsîler adına okutmasıyla son buldu. Dimaşk'ı kuşatan Fâtımîler, yardım için gönderilen Melikşah'ın kardeşi Tâcüddevle Tutuş'un yaklaştığını öğrenince kuşatmayı kaldırarak geri çekildiler. Tutuş'un şehre girmesinin ardından Suriye ve Filistin Selçuklu Devleti kuruldu (471/1079). Daha sonra dikkatini Kuzey Suriye'ye yönelten Tutuş 479'da (1086) Halep'i de Selçuklu topraklarına kattı. Ukayfî Emîri Müslim b. Kureys ile I. Süleyman Şah'ın sahnedan çekilmeleri sebebiyle Tutuş Suriye'nin yegâne hâkimi oldu. Aynı yılın sonunda Halep'e gelen Sultan Melikşah, Halep valiliğini Kasımüddeve Akşungur'a verdi. Bu dönemde Suriye'nin güneyi ve sahil şehirleri Tutuş'un, kuzeyi ise Akşungur'un elindeydi. Bu ikisinin arasındaki Şeyzer merkez olmak üzere Efâmiye ve Kefertâb'da Benî Münkz hüküm sürüyordu. Suriye'de Selçuklu yönetimi başlar-ken Batı Avrupa ve özellikle İtalya'da ticaret yeniden canlanmakta, bilhassa Akde-

niz'in doğu kıyısındaki şehirleri etkilemek-
teydi. Bu gelişme Halep ve Dimaşk gibi
Doğu Akdeniz sahiline yakın şehirlere de
yansdı. Selçuklular'ın bölgede siyasî istik-
rarı sağlamaları ticaretin gelişmesine kat-
kıda bulundu. Selçuklular'ın Suriye ile bir-
likte İran ve Anadolu'ya da hâkim olma-
rı karayoluyla yapılan uluslararası ticareti
geliştirdi.

Ağabeyi Melikşah'ın ölümüne kadar (485/
1092) melik unvanıyla yetinen Tutuş onun
vefat haberini alınca taht mücadelesine
kalkışarak Rahbe, Musul, Halep, Nusay-
bin, Antakya, Urfa, Harran ve Rakka'yı ele
geçirip adına hutbe okuttu. Ancak Melik-
şah'ın yerine geçen oğlu Berkıyaruk'un böl-
geye yaklaşması üzerine Dimaşk'a çekildi.
Mayıs 1094'te Halep'i kuşatan Tutuş şehri
ele geçirip Aksungur'u öldürttü ve Kuzey
Suriye'yi Antakya'da hüküm süren Yağıs-
yan'a iktâ olarak verdi. Selçuklu tahtı için
Berkıyaruk'la yaptığı mücadeleyi kaybeden
Tutuş'un ölümünün (488/1095) ardından
oğlu Rıdvan Halep'e hâkim olmayı başardı,
küçük kardeşi Dukak ise Dimaşk'ı ele
geçirdi. Böylece Suriye Selçukluları ikiye
bölünmüş oldu. Rıdvan 507'de (1113) ölü-
müne kadar Kuzey Suriye hâkimiyetini sür-
düdü. Rıdvan'ın ardından oğulları vasıta-
sıyla devam eden Selçuklu Halep melikli-
ği, şehir halkının Haçlılar'a karşı yardım
çağrısı üzerine Halep'e gelen Artuklu Emî-
ri Necmeddin İlgazi tarafından sona erdi-
rildi (511/1117). Dimaşk ve Güney Suriye'-
de Dukak'ın 497'de (1104) ölümünün ar-
dından hâkimiyet Dimaşk Atabegliği'nin
(Börîler / Tuğteginliler) kurucusu Atabeg
Tuğtegin'in eline geçti. Bu dönemde Ce-
belibahre'de Nusayrîler, Cebelisümmâk'ta
Dürzîler, Batı ve Güney Suriye'de İsmâ-
îliler gibi heterodoks unsurlar, Sünnî Sel-
çuklular'la mücadelelerini ve buldukları
bölgelerdeki hâkimiyetlerini devam et-
tiriyorlardı. Tuğtegin'in ölümünden (522/
1128) sonra Dimaşk'a hâkim olan oğlu Bö-
ri bölgede Haçlılar'ın müttefiki Bâtınîler'-
le mücadele etti. Dimaşk'ı ele geçirmek is-
tleyen Haçlılar'ı da yenmeyi başardı (523/
1129).

I. Haçlı Seferi esnasında Antakya'yı iş-
gal eden Haçlılar (492/1099) Suriye'de Ma-
arretünnu'mân'ı yağmaladıktan sonra His-
nülekrâd üzerinden Lübnan'a girdiler. Haç-
lılar'ın eline geçen Lazkiye 1108'de Antak-
ya Prinkepsliği'ne bağlandı. Ancak Suriye'-
nin iç kısımları Halep, Hama, Humus ve
Dimaşk atabeglerin elindeydi. Haçlılar, Su-
riye'nin sadece sahil kesiminde hâkimiyet
kurabildiler. Bu arada Halep ve çevresini ele
geçiren Musul Atabegi İmâdüddin Zengî,

bir yandan Haçlılar'a karşı cihad ilân eder-
ken Suriye'nin güneyini de hâkimiyeti al-
tına almaya çalıştı ve 524'te (1130) Ha-
ma'yı, ardından Humus'u topraklarına kat-
tı.

İmâdüddin Zengî'nin 541'de (1146) ölü-
münden sonra Halep'te ve Kuzey Suri-
ye'de hâkimiyet oğlu Nüreddin Mahmud
Zengî'nin eline geçti. II. Haçlı Seferi'nin ar-
dından Suriye'deki etkinliği daha da artan
Nüreddin Zengî, 549'da (1154) Dimaşk'ı
ele geçirerek Suriye'nin büyük oranda tek
elde toplanmasını sağladı. Suriye şehirle-
rinin imarına önemli katkıda bulunduğu
gibi Sünnî ulemâsını destekledi. Bölgedeki
Haçlılar'a ve heterodoks zümrelere karşı
onlardan yararlandı. Bu esnada Suriye'nin
güneyinde Salhad ve Busrâ İsmâîlîler'in
elindeydi. Suriye'nin çöl olan doğu kısmın-
da ise Tay kabilesine mensup Benî Fazl
bazan Fâtımîler'le, bazan da Haçlılar'la an-
laşarak hâkimiyetini devam ettiriyordu. Bu
arada 552 (1157) yılında Suriye'nin kuzey-
inde meydana gelen deprem pek çok şe-
hirde büyük hasara yol açtı.

Nüreddin Zengî'nin 569'da (1174) ölü-
müyle başlayan taht mücadelesi, Mısır ve
Suriye'yi birleştirmek isteyen Selâhaddin-i
Eyyübî'ye Suriye'yi ele geçirme fırsatı ver-
di. Dimaşk'taki emîrlerin daveti üzerine
Ekim 1174'te Mısır'dan Suriye'ye hareket
eden Selâhaddin Dimaşk, Ba'lebek, Humus,
Hama gibi önemli merkezleri kolaylıkla ele
geçirdi. 579'da (1183) Halep'i de alan Selâ-
haddin, Hittin Savaşı'nda Haçlılar'ı büyük
bir yenilgiye uğratarıp (583/1187) Kudüs'ü
fethetti ve Haçlılar'ın elindeki kalelerin bü-
yük kısmını geri aldı. 1192'de Haçlılar'la
Sûr-Yafa arasındaki sahil şeridinin onlara
bırakılması, iç kısımların Eyyübîler'de kal-
ması şartıyla antlaşma yapıldı.

589'da (1193) Selâhaddin'in ölümüyle E-
yyübî Devleti, Mısır ve Suriye'de birkaç ko-
la ayrıldı. Suriye'de Selâhaddin'in oğulları
arasındaki hâkimiyet mücadelesine mü-
dahale eden kardeşi el-Melikü'l-Âdil büyük
sultan olarak tanınmayı başardı. Onun dö-
neminde Haçlılar'la çatışmadan uzak du-
rulması Suriye'de ticaretin gelişmesini sağ-
ladı. Ancak Haçlılar zaman zaman Hama
ve Humus gibi şehirlere saldırı düzenliyor-
lardı. el-Melikü'l-Kâmil Muhammed de Haç-
lılar'la anlaşma yoluna gitti. Onun ar-
dından Suriye'deki Eyyübî melikleri bağımsız
hareket etmeye başladılar. el-Melikü's-Sâ-
lih Necmeddin Eyyüb devrinde merkezî
idarenin beylikler üzerindeki otoritesi iyice
zayıfladı. Halep gibi bazı beyliklerin merkeze
ile ilişkisi kesildi. 1240-1243 yıllarında Ha-

lep, Humus ve Dimaşk daha çok Anadolu
Selçuklular'na tâbi kaldı.

Suriye Eyyübî melikleri Mısır'da 648'de
(1250) kurulan Memlûk Devleti'ni tanıma-
dılar ve meşrû hakları saydıkları Mısır sul-
tanlığını onların elinden almak için hare-
kete geçtiler. Moğol tehlikesi ortaya çıkın-
ca aralarındaki mücadele Abbâsî halifesi-
nin devreye girmesiyle iki taraf arasında
antlaşmayla sona erdi. Suriye'ye saldıran
Moğollar önce Halep'i, ardından Dimaşk'ı
istilâ ederek Suriye'nin büyük kısmına hâ-
kim oldular. Ancak Aynicâlût Savaşı'nda
(658/1260) Moğollar'a ağır bir darbe vuran
Memlûkler, Suriye'nin büyük kısmını elle-
rine geçirdiler. İtaat arzeden Hama, Hu-
mus ve Kerek Eyyübî emirlerini ele görev-
lerinde bıraktılar. Hama gibi bazı küçük
Eyyübî beylikleri varlıklarını VIII. (XIV.) yü-
z yıl başlarına kadar devam ettirdiler.

Memlûk Sultanı I. Baybars döneminde
Suriye'de hem Moğollar'a hem de Haçlı-
lar'a karşı başarı kazanıldığı gibi idarî dü-
zenlemelere de gidildi. Haçlılar'ın Suriye'-
deki en önemli kalelerinden Hısnülekrâd
aldı, Antakya Haçlı Prinkepsliği ortadan
kaldırıldı, Trablus Haçlı Kontluğu ve Bâtınî-
ler'in elindeki pek çok kale fethedildi. Su-
riye'ye sığınan birçok Türkmen ve Moğol
kabilesi çeşitli merkezlere yerleştirildi. Ka-
lavun döneminde 680 (1281) yılında Hu-
mus'ta yapılan savaşta İlhanlılar'a karşı
büyük bir zafer kazanıldı. Suriye'nin Ak-
deniz sahilindeki stratejik kalesi Merkab
(684/1285) ve ardından Lazkiye alındı. Bö-
ylece bölgede Haçlılar'ın elinde sadece Ak-
kâ kalmıştı. el-Melikü'n-Eşref Halil, babası-
nın hazırlamış olduğu orduyla Akkâ'yı ele
geçirerek bölgede iki yüzyıl devam eden
Haçlı varlığına son verdi. Haçlılar'ın bölge-
den çıkarılmasının ardından tekrar saldır-
malarını önlemek amacıyla Suriye'deki pek
çok kale yıkıldı. el-Melikü'n-Nâsir Muham-
med b. Kalavun devrinde Suriye'ye hücum
eden İlhanlı Sultanı Gâzân Han Humus'u
ele geçirdi (699/1299). Ardından Dimaşk'a
saldıran İlhanlı kuvvetleri şehri tahrip ettiler.
Ancak çok geçmeden şehir tekrar Mem-
lûkler'in hâkimiyetine geçti. Bu dönemde
Haçlılar'ın elinde bulunan, Suriye'nin Akde-
niz sahilindeki tek adası Ervâd da fethed-
ildi (702/1302). Memlûk kuvvetleri, Suri-
ye'ye tekrar saldıran İlhanlılar'ı Tedmür'-
de ve Mercüssuffer'de (702/1303) yenerek
Suriye'den çıkardılar.

Berkuk devrinde Suriye'de önemli karış-
ıklıklar ve isyanlar çıktı. Malatya nâibi Min-
taş ve Yelboğa en-Nâsırî isyanları yöneti-
mi çok uğraştırdı. Dimaşk nâibi Tenem'in
çıkardığı, Halep ve Hama nâiblerinin de des-

teğiyle büyüyen ayaklanma zor bastırıldı (1400). Aynı yıl Suriye büyük bir tehlikeyle yüzyüze geldi. Timur önce Halep'i, ardından Dimaşk'ı işgal ve tahrip etti. İstikrar kayboldu, Suriye şehirleri ayrıca isyanlar sebebiyle tahribata mâruz kaldı. Sultan Ferrec, Suriye seferinde bir isyan sonucu öldürüldü (815/1412). Suriye'deki bu isyanlar Şeyh el-Mahmûdî tarafından bastırılarak bölgede tekrar istikrar sağlandı.

Memlükler döneminde Suriye yüksek rütbeli memlük emirleri tarafından yönetilen nâibliklere bölünmüştü. Dimaşk, Halep ve Hama nâiblikleri içerisinde en yüksek dereceli olanı Dimaşk nâibi bölgedeki diğer nâiblerden de sorumluydu. Ancak Memlükler veraset kuralına fazla itibar etmediğinden sultan değişiminde nâibliklerde isyanlar çıkıyordu. Zengiler ve Eyyûbîler devrinde yoğunluk kazanan ilmi hareket, sultanlar ve devlet adamlarının desteğiyle Memlükler zamanında daha ileri bir seviyeye ulaştı.

Memlükler'in ilk döneminde Haçlılar ve Moğollar'la yapılan uzun süreli savaşlar ve halka yüklenen ağır vergiler sebebiyle Suriye şehirlerinde ekonomik durum oldukça bozulmuştu. Haçlı ve Moğol tehlikesinin bertaraf edilmesi ve siyasî istikrarın sağlanmasının ardından ticarî hayat canlandı ve şehirler gelişti. Bu arada birkaç defa kıtlık, salgın hastalıklar, kuraklık ve depremler yaşandı. 1349 yılındaki veba salgını esnasında Suriye nüfusunun oldukça azaldığı bildirilmektedir. Burcî Memlük sultanlarının son zamanlarda bazı ürünlerin ticaretini kendi tekellerine almaları ve fiyatları istedikleri gibi belirlemeleri Suriye'nin ekonomik yapısını sıkıntıya soktu. IX. (XV.) yüzyılın ikinci yarısında askerler arasında çıkan karışıklıklar ve arttırılan vergiler yüzünden ekonomik hayat biraz daha bozulunca Suriye'de halk isyanları başlandı. Sultan Kansu Gavri bu isyanları bastırmakta büyük zorluk çekti. Bu dönemde Memlük-Osmanlı ilişkilerinin gerginleşmesi sonucunda Suriye ayrıca iki büyük devlet arasında çatışma bölgesi haline geldi. 24 Ağustos 1516'da Halep'in kuzeyinde Mercidâbık'ta Memlükler'e karşı büyük bir zafer kazanan Yavuz Sultan Selim Suriye'yi Osmanlı topraklarına kattı.

BİBLİYOGRAFYA :

Belâzûrî, *Fütûh* (Fayda), s. 156-246; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), I-XI, bk. İndeks; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zehab* (Abdülhamîd), III, 20-270; Yahyâ b. Said el-Antâkî, *Târîh* (nşr. L. Şeyho v.dğr.), Beyrut 1909, s. 157, 186-187, 209-216, 236, 244-248, 253-272; İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dimaşk* (Zekkân), bk. İndeks; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* (Amrî), I-IV, tür.yer.; İbn Cübeyr, *er-Rihle* (ed. W. Wright – M. J.

de Goeje), Leiden 1907, s. 251-303; İbnü'l-Esrî, *el-Kâmil*, I-XIII, bk. İndeks; İbnü'l-Adîm, *Zübde-tü'l-haleb*, I-III, tür.yer.; İzzeddin İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-haîre fi zikri ümerâ'i's-Şâm ve'l-Cezîre* (nşr. Yahyâ Zekeriyâ Abbâre), Dimaşk 1991-92; İbn Vâsil, *Müferriçü'l-kürûb*, I-V, tür.yer.; İbn Battûta, *er-Rihle*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdir), s. 63-113; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, IV, 75-248, ayrıca bk. İndeks; Makrîzî, *es-Sülûk* (Ziyâde), I-IV, tür.yer.; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire* (nşr. M. Hüseyin Şemseddin), Beyrut 1413/1992, I-XVI, tür.yer.; Şemseddin İbn Tolun, *İ'lâmü'l-verâ* (nşr. M. Ahmed Dehmann), Dimaşk 1984, tür.yer.; a.mlf., *Müfâkehâtü'l-hillân fi haüvâdîşi'z-zamân* (nşr. Halil el-Mansûr), Beyrut 1998; Philip K. Hitti, *History of Syria*, London 1951, s. 409-658; a.mlf., *Syria: A Short History*, New York 1959; N. Ziadeh, *Urban Life in Syria under the Early Mamluks*, Beirut 1953; a.mlf., "The Administration of Bilâd ash-Shâm from the Byzantines to the Early Arabs", *MCSJ*, L/2 (1984), s. 787-812; I. M. Lapidus, *Muslim Cities in the Later Middle Ages*, Cambridge 1967; W. B. Stevenson, *The Crusaders in the East*, Beirut 1968, bk. İndeks; E. Honigmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı* (trc. Fikret İşıltan), İstanbul 1970, s. 92-133; Said Abdülfettâh Âşûr, *Mısr ve's-Şâm fi 'aşri'l-Eyyûbiyyin ve'l-Memâlik*, Beyrut, ts. (Dârü'n-nehdâti'l-Arabiyye); E. Ashtor, *A Social and Economic History of the Near East in the Middle Ages*, London 1976, tür.yer.; M. Cemâleddin Sürûr, *Siyâsetü'l-Fâtîmiyyine'l-Hâriciyye*, Kahire 1396/1976, s. 111-160; Kamal S. Salîbî, *Syria under Islam*, New York 1977; R. Stephen Humphreys, *From Saladin to the Mongols*, Albany 1977; Coşkun Alptekin, *The Reign of Zangî, Erzurum 1978*; a.mlf., *Dimaşk Atabegliği (Tog-teginliler)*, İstanbul 1985; Emîne Baytâr, *el-Hayâtü's-siyâsiyye ve ehemmu' mezâhiri'l-hadâre fi Bilâdi's-Şâm*, Dimaşk 1980; F. McGraw Donner, *The Early Islamic Conquests*, Princeton 1981, s. 91-155, 245-250; Ahmed İsmâil Ali, *Târîhu Bilâdi's-Şâm fi'l-'aşri'l-'Abbâsî*, Dimaşk 1983; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçuklular Tarihi*, Ankara 1983; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, bk. İndeks; Aff el-Behnesî, *eş-Şâmü'l-hadâre*, Dimaşk 1986; H. Kennedy, *The Prophet and the Age of the Caliphates*, London 1986, tür.yer.; a.mlf., "The Towns of Bilâd al-Shâm and the Arab Conquest", *Proceedings of the Symposium on Bilâd al-Shâm during the Byzantine Period* (ed. M. Adnan Bakhit – M. Asfour), Amman 1986, II, 88-99; Hüseyin Atvân, *el-Coğrafiyyetü't-târîhiyye li-Bilâdi's-Şâm fi'l-'aşri'l-'Ümevî*, Beyrut 1987; G. R. Hawting, *The First Dynasty of Islam*, Carbondale 1987, s. 37-38, 48, 54, 98-103; Abdülazîz ed-Dürî, "el-'Arab ve'l-arz fi Bilâdi's-Şâm fi şadri'l-İslâm", *el-Mü'temerü'd-devliyyü'r-râbi' li-târîhi Bilâdi's-Şâm* (nşr. Abdülkerîm Garâyibe v.dğr.), Amman 1987, II, 25-38; Necdet Hammâş, *eş-Şâm fi şadri'l-İslâm*, Dimaşk 1987; a.mlf., "Sûriyye", *el-Mevsû'atü'l-'Arabiyye*, Dimaşk 2005, XI, 263-268; Ramazan Şeşen, *Şalâhaddin Eyyûbî ve Devlet*, İstanbul 1987; a.mlf., *Salahaddin'den Baybars'a Eyyûbîler-Memlûklar (1193-1260)*, İstanbul 2007; G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi* (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1991, bk. İndeks; İbrâhim Beydûn, *Târîhu Bilâdi's-Şâm: İşkâliyyetü'l-mevkî' ve'd-deur fi'l-'uşûri'l-İslâmiyye*, Beyrut 1417/1997; P. M. Holt, *Haçlılar Çağı* (trc. Özden Arıkan), İstanbul 1999, tür.yer.; Casım Avcı, *İslâm Bizans İlişkileri*, İstanbul 2003, bk. İndeks; F. E. Peters, "Byzantium and the Arabs of Syria", *Les annales archéolo-*

giques arabes syriennes, XXVII-XXVIII, Damas 1977-78, s. 97-113; H. Lammens – [Fikret İşıltan], "Suriye", *IA*, XI, 51-66; a.mlf. – [C. E. Bosworth], "al-Shâm", *El²* (İng.), IX, 262-268.

CENGİZ TOMAR

Osmanlı Dönemi. 24 Ağustos 1516'da Osmanlılar'ın galibiyetiyle sonuçlanan Mercidâbık Savaşı'nın en önemli sonuçlarından biri, Eylül 1516'da Şam merkezli Suriye bölgesinin Osmanlı hâkimiyeti altına alınması oldu. Önce Halep'e, ardından Şam'a giren Yavuz Sultan Selim, Suriye'de Memlük dönemindeki idarî yapıyı değiştirmeden Mısır seferinden dönüşünde yeniden Şam'a gelen Yavuz Sultan Selim, Muhyiddin İbnü'l-Arabî Camii ve Türbesi'nin yapımını tamamlattığı gibi Mısır'da direniş devam ederken itaat arzeden ve Gazze, Safed, Kudüs, Kerek, Nablus'tan oluşan sancak beyliği görevine getirilen eski Memlük nâiblerinden Canbirdi Gazâlî'yi 15 Şubat 1518'de de Şam beylerbeyliğine tayin etti. Yavuz Sultan Selim hac kervanının yola çıkmasından sonra Şam'dan ayrıldı (Safer 924 / Şubat 1518).

Canbirdi Gazâlî, iki yıllık beylerbeyliği sırasında başta Bikâa vadisi aşiret reisi İbn Haneş olmak üzere kabile isyanlarını bastırmak ve hac güzergâhının güvenliğini sağlamakla birlikte Memlük beylerini korumaya ve eşraf yapılanmasını devam ettirmeye çalıştı. Yavuz Sultan Selim'in vefatından ardından Zilkade 926'da (Ekim 1520) gönülsüzce bağlandığı Osmanlı Devleti'ne isyan etti. Özellikle kabile reislerinin ve Memlük beylerinin desteğiyle Şam'da hâkimiyeti sağladı. Daha sonra Beyrut ve Trablusşam gibi kıyı şeridindeki önemli şehirleri ele geçirdi ve Halep'i kuşattı. İsyân sırasında Safevîler'le irtibat kuran Canbirdi, Osmanlı kuvvetlerine karşı duramayarak Şam'a döndü. Burada adına hutbe okutup para bastırdı ve Emeviyye Camii'nde "el-melikü'l-eşref" unvanıyla bağımsızlığını ilân etti. Ancak ulemânın, esnafın ve meşâyihin desteğini sağlayamadı. Ferhad Paşa kumandasında Şam'a ilerleyen Osmanlı ordusu 1521 Ocak ayının son günlerinde isyanı bastırdı. Yeni beylerbeyi Ayas Paşa şubat sonunda Şam'a geldi ve Ferhad Paşa mart sonunda buradan ayrıldı.

Yavuz Sultan Selim'in fetihlerinden sonra Suriye, Filistin, Mısır ve Hicaz bölgeleri Arap vilâyeti adıyla teşkilâtlandırıldı. Memlük döneminde olduğu gibi Şam emirü'l-ümerâsî (beylerbeyi) Halep'i de içine alan geniş bir bölgeden sorumluydu. 1520'lerde Şam vilâyeti, Adana ve Halep dahil olmak üzere Gazze'ye kadar uzanan bölge-